

גיבורה רומנסית, אקטיבית, ומוסרית: פינליה אדלברג ב"אהבת ישרים או המשפחות המרדפות" לשרה פייגה מיינקין

מיכל פרם כהן

הרומן "אהבת ישרים או המשפחות המרדפות"¹ לשרה פייגה מיינקין (1854–1937) היה ככל הידוע יצירת הסיפורת הבדיונית המקורית הראשונה שנכתבה בידי אישה במסגרת סיפורת ההשכלה העברית.² ברומן זה הציגה מיינקין לראשונה דגם גיבורה חדש בסיפורת ההשכלה העברית של המאה התשע-עשרה. גיבורת "אהבת ישרים", פינליה אדלברג, היא דמות חריגה על רקע אפיון של גיבורות משכיליות אחרות בספרות התקופה: היא מגלמת דמות נשית אוטונומית המפרה את הנורמות החברתיות בנות זמנה ומקומה, חורגת מהמגבלות המגדריות הנכפות עליה, וחותרת לקבוע את מהלך חייה בכוחות עצמה.

במאמר זה אני מבקשת לטעון שבדמותה של פינליה אדלברג הציגה מיינקין דגם יחיד במינו וחד-פעמי של גיבורה משכילית בסיפורת העברית בת הזמן. דגם זה לא הופיע ביצירות הספרותיות שפרסמו סופרי ההשכלה לפני הופעת "אהבת ישרים" או לאחריו, ואף לא ביצירותיה הנוספות של מיינקין עצמה, שאותן פרסמה בשם נישואיה פונר.

חוקרות הספרות טובה כהן ונ' נדי זירלר וההיסטוריון שמואל פיינר, ככל הידוע היחידים שעסקו בדמותה של פינליה בכתביהם, ציינו את אפיונה הייחודי כדמות

* המאמר מבוסס על פרק מתוך עבודת הדוקטור של המחברת. ראו מ' פרם כהן, "הלא עלמה הנני ובכל זאת לא אירא אם אך יקרה ה' לי דרור": שרה פייגה פונר לבית מיינקין (1854–1937): הסופרת העברית הראשונה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ו.

1 ש' פייגה מיינקין, אהבת ישרים או המשפחות המרדפות, וילנה 1881.

2 ראו ט' כהן וש' פיינר, קול עלמה עבריה: כתבי נשים משכילות במאה התשע-עשרה, תל אביב 2006, עמ' 75–76. בספר זה הודפס שוב הרומן "אהבת ישרים או המשפחות המרדפות" לצד שאר כתביה של פונר מיינקין מן המאה התשע-עשרה.

נשית אוטונומית ודעתנית.³ עם זאת, חוקרים אלה לא הציעו דיון השוואתי בין דגם הגיבורה שמגלמת דמותה של פינליה, בין דגם הגיבורה הטיפוסי בסיפורת ההשכלה בת הזמן ובין דגם הגיבורה (או היעדרו) ביצירותיה האחרות של פונר מיינקין. אף לא עמדו חוקרים אלה על החלופה שמציע אפיונה של פינליה כגיבורה אקטיבית ומוסרית לשני הדגמים הטיפוסיים של דמויות נשיות ראשיות בסיפורת המשכילית: גיבורה פסיבית ומוסרית וגיבורה אקטיבית ובלתי מוסרית. מטרתו של מאמר זה היא לבחון את הופעתו החד-פעמית של דגם הגיבורה החדש שמגלמת דמותה של פינליה ב"אהבת ישרים" על רקע הסיפורת המשכילית של המאה התשע-עשרה, ועל רקע מכלול יצירתה הספרותית של פונר מיינקין. באמצעות בחינה זו אני מבקשת להטעים את החלופה שמציע דגם זה לשני דגמי הגיבורה הקוטביים שהציעו סופרי ההשכלה.

סקירה ביוגרפית של פונר מיינקין

הרומן "אהבת ישרים", אשר רק חלקו הראשון פורסם,⁴ היה ספר הביכורים של פונר מיינקין. אחריו פרסמה הסופרת (בשם נישואיה פונר) שני סיפורים היסטוריים שהראשון שבהם יועד לילדים ("דרך ילדים או סיפור מירושלים" ו"בגד בוגדים: סיפור מימי שמעון כהן גדול"),⁵ קובץ זיכרונות ("מזיכרונות ימי ילדותי או מראה העיר דווינסק")⁶ וסיפור ילדים אוטוביוגרפי ("מזיכרונות ימי נעורי")⁷ – אך לא כתבה רומן נוסף. ברומה לגיבורת ספרה הראשון הפגינה פונר מיינקין את תעוזתה ועצמאותה בכתיבת סיפורת עברית בתקופה שבה רכשו נשים ספורות בקיאות בשפה העברית, ורק מעטות מהן כתבו בעברית ופרסמו את כתביהן.⁸ כהן ופיינר ציינו במחקרם

3 T. Cohen, "The Maskilot: Feminist or Feminine Writing?" *Polin*, 18 (2005), pp. 73-78; W. W. Zierler, "Wasn't Rachel a Shepherdess? Sarah Feige Meinkin Foner's Transgressive Passages", *And Rachel Stole the Idols: The Emergence of Modern Hebrew Women's Writings*, Detroit 2004, pp. 214-221. על מיגדר וראשית החילון ביהדות אירופה, תרבות יהודית חילונית 20 (דצמבר 2011), עמ' 18-19.

4 פונר מיינקין ניסתה לגייס מימון לפרסומו של החלק השני אך הרבר לא עלה בידה. כתב היר של חלקו השני של הרומן לא אותר עד כה.

5 ש' פייגה פאנער, דרך ילדים או ספור מירושלים, וינה 1886; ש' פייגה פאנער, בגד בוגדים ספור מימי שמעון כהן גדול, ורשה 1891.

6 ש' פייגה פאנער, מזיכרונות ימי ילדותי או מראה העיר דווינסק, ורשה 1903.

7 ש' פייגה פונר, "מזיכרונות ימי נעורי", שחרות: ירחון לנערים ונערות ו-ז (אלול תרע"ט-תשרי תר"ף), עמ' 91-93, 109-110.

8 לסקירה מקיפה של תולדות חייה של פונר מיינקין ראו פרם כהן (לעיל הערה *), עמ' 30-64.

החלוצי על כתיבתן העברית של נשים משכילות באירופה במאה התשע-עשרה⁹ כי פונר מיינקין הייתה היחידה ש"העזה להיכנס בגלוי לתחום הסיפורת שעמד במרכז של הכתיבה הגברית-משכילית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה"¹⁰. המשכילות בנות זמנה פרסמו שירים, מכתבים, מאמרים או מסות בעיתונות העברית,¹¹ ורק אחת מהן, מרים מרקל-מוזסון (1841-1920), פרסמה תרגום עברי של הרומן הגרמני "היהודים ונושאי הצלב באנגליה בימי ריכארד לב הארי" (*Die Juden und die Kreuzfahrer in England unter Richard Löwenherz*).¹² רומן עברי מקורי שנכתב בידי אישה היה אפוא תופעה יחידה במינה בסיפורת העברית של המאה התשע-עשרה.

במכתביהן שהופיעו בעיתונות העברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הביעו המשכילות, ובהן פונר מיינקין, את מחאתן על מגבלות חינוכן העברי של הבנות היהודיות, אשר על פי רוב לא היו מסוגלות לקרוא את כתביהן.¹³ מכתבה של פונר מיינקין על חינוכן של הבנות שהופיע בעיתון "המליץ" בכותרת "למען האבות" כוון אל אבותיהן. במכתב זה הוכיחה פונר מיינקין את האבות על הזנחת חינוכן העברי והיהודי של בנותיהם וקראה לשוויון מגדרי בחינוך בפרט ובחיי הדת בכלל:

אכן הייתכן כי כוונת חז"ל הייתה ללמד את בנות ישראל כל השפות ואת שפתנו שהיא התבלין לחבב עלינו את בנינו אשר לנו? הן משה רבנו עליו השלום ציווה את יהושע לקרוא את התורה נגד כל ישראל, ויאמר בפירושו: "הקהל את העם, אנשים, נשים וטף, וכו'!"

על כן עליכם אישים אקרא, התעוררו להבין את העם, כי תורה ציווה לנו משה בשפת עבר. לא לגברים לבד נאמרה כי אם לכולנו, כולנו עמדנו על הר סיני, כולנו שמענו וכולנו ענינו "נעשה ונשמע!"¹⁴

דמותה של פינליה אדלברג, גיבורת ספרה הראשון של פונר מיינקין, שנכתב עשרים שנה לפני "למען האבות", משקפת את אמונתה המתמדת של הסופרת בשוויון האינטלקטואלי והערכי של נשים יהודיות ואת מחאתה על ההגבלות שנכפו עליהן בחברה היהודית המזרח אירופית בת זמנה.

9 כהן ופינר (לעיל הערה 2).

10 שם, עמ' 75.

11 שם, עמ' 68-80.

12 ' אשר פרנקל, היהודים באנגליה, או: היהודים ונושאי הצלב במלך ריכארד לב-הארי, א-ב, תרגמה מ' מרקל-מוזסון, ורשה תרכ"ט-תרנ"ה.

13 ראו כהן ופינר (לעיל הערה 2), עמ' 199-254.

14 המליץ 48, 198 (1900), עמ' 1.

תשתית תאורטית לניתוח "אהבת ישרים" כיצירתה של אישה

יגאל שוורץ הבחין בארבעה גלי היסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה שיוסף קלוזנר, שמעון הלקין, וגרשון שקד מייצגים בהתאמה את שלושת הראשונים שבהם. הגל הראשון הופיע בשנות העשרה והעשרים של המאה העשרים והתאפיין בזיהוי ראשיתה של הספרות העברית החדשה ומבשריה; הגל השני הופיע בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים ועסק בחקר דרכי התהוותה של הספרות העברית החדשה ובמאפייניהם וגבולותיהם של הקורפוס ושל הקנון שלה; הגל השלישי, שהחל מסוף שנות השבעים והסתיים בסוף שנות השמונים, הדגיש את הזיקות שבין צירי רצף מרכזיים ובין חטיבות יצירה מוגדרות.¹⁵ הגל הרביעי, על פי הבחנתו של שוורץ, שהופיע בסוף שנות השמונים של המאה העשרים ונמשך עד ימינו, עוסק בהיסטוריוגרפיה של מגזרים שוליים, כגון נשים סופרות. לגל זה אפשר אפוא לשייך את בחינת כתיבתה של פונר מיינקין ככתיבת נשים.¹⁶ אזכור ראשון ליצירתה של פונר מיינקין בהקשר של כתיבת הנשים העברית הופיע ב-1993 במאמרה של זיוה שמיר "אחת רחוקה: מירי דור – המשוררת המודרניסטית הראשונה".¹⁷

דגם הגיבורה החדשני העומד במרכזו של הרומן "אהבת ישרים" הוא ניסיונה היחיד של הסופרת, כפי שנראה להלן, לבטא באופן גלוי את זהותה המגדרית כאישה, בהתאם לאסכולה הספרותית של ביקורת כתיבת נשים המכונה "גי'נוקריטיקה" (Gynocritics).¹⁸ האסכולה הג'נוקריטית, מייסודה של אליין שוואלטר, עוסקת בניתוח כתיבה של סופרות באשר הן נשים, בתקופה ובאזור הגאוגרפי שהן חיו בהם.¹⁹ בהציבה נשים כותבות כקבוצה ספרותית בפני עצמה מתמקדת האסכולה הג'נוקריטית בייחודם של הטקסטים שכתבו נשים ומציעה כלים לניתוחם על פי מודלים המבוססים על "החוויה הנשית המשותפת" (Shared female experience). הג'נוקריטיקה מושתתת על התפיסה שניסיוןן של נשים מאפשר להן לכתוב ספרות בעלת דגשים ודרכי ביטוי השונים מאלה הרווחים בספרות שכתבו גברים. אלה דברי שוואלטר:

15 י' שוורץ, מה שרואים מכאן: סוגיות בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה, אור-יהודה תשס"ה, עמ' 12-18.

16 שם, עמ' 19-20.

17 ז' שמיר, להתחיל מאלף: שירת רטוש – מקוריות ומקורותיה, תל אביב תשנ"ג, עמ' 195.

18 יונונית: 'ביקורת נשים'.

19 E. Showalter, "Towards a feminist poetics", M. Jacobus (ed.), *Women Writing and Writing about Women*, London 1979, pp. 25-26.

תוכניתה של הג'ינוקריטיקה היא להקים מסגרת נשית לניתוחה של ספרות נשים, לפתח מודלים חדשים המבוססים על חקר החוויה הנשית, במקום לסגל מודלים ותיאוריות גבריים. הג'ינוקריטיקה מתחילה בנקודה שבה אנו משתחררות מן האבסולוטים הלינאריים של ההיסטוריה הספרותית הגברית, מפסיקות להתאים את הנשים לתוואי המסורת הגברית, ומתמקדות במקום זה בעולם התרבות הנשית המתגלה מחדש.²⁰

עם זאת, כפי שמבהירה שוואלטר, סיפורת הנכתבת בידי נשים אינה נפרדת ומנותקת מן התרבות ההגמונית הפטריארכלית. כתיבת נשים היא "היברות בעלת קול כפול", המקיפה תמיד את המורשת החברתית, הספרותית והתרבותית בכללה, הגברית והנשית. לפיכך ספרות אינן יכולות לכתוב מחוץ למסורת הגברית. הן כותבות "בתוך שתי מסורות הפועלות בעת ובעונה אחת כ'ת זרמים' [...] בזרם המרכזי המוביל".²¹ בהתאם לכך יצירתה של פונר מיינקין מעוגנת בסיפורת העברית המשכילית שרובה ככולה נכתבה בידי גברים, אך יש בה מאפיינים נשיים החורגים ממוסכמותיה של סיפורת זו. כפי שמבחינה מריאן הירש, חריגות כאלה מהוות "אסטרטגיות שחרור" (Emancipation strategies) מן התרבות ההגמונית הפטריארכלית. לדברי הירש, ספרות מערביות בנות המאה התשע-עשרה "כותבות במסגרת המוסכמות הספרותיות המגדירות את הנשי רק ביחס לגברי, כאובייקט או כמכשול", ועקב כך "מציגות את התסכול הכרוך באפשרויות מוגבלות אלה ומנסות לחתור תחת אילוניהם של הדפוסים הבולטים באמצעות 'אסטרטגיות שחרור' שונות זו מזו – שינוי הסיומים, ההתחלות, ודפוסי ההתפתחות".²² פונר מיינקין כתבה בעברית, בשונה מן הסופרות המערביות בנות זמנה שכתבו בשפות אירופיות, אך לפי האסכולה הג'ינוקריטית ביטוייה של כתיבת הנשים הם אוניברסליים ומשותפים לנשים באשר הן.²³

תקציר העלילה

עלילת "אהבת ישרים" מתרחשת במילאנו בשנת 1861, עם הכרזת ממלכת איטליה העצמאית, ועוסקת בסיפורם של זוג אוהבים שמשפחותיהם נרדפו בידי השלטונות

20 שם, עמ' 28. התרגום שלי.

21 שם, עמ' 268.

22 M. Hirsch, *The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism*, 22 Bloomington 1989, p. 8. התרגום שלי.

23 על האפשרות להחיל על כתיבתן של המשכילות את כלי הניתוח של האסכולה הג'ינוקריטית אף שאלו פותחו לניתוח כתביהן של נשים שכתבו בשפות שונות מעברית, ראו כהן, המשכילות (לעיל הערה 2), עמ' 61, 85.

במקומות מוצאן: פינליה אדלברג, בתו של ברון צרפתי-יהודי שמשפחה מצאה מקלט במילאנו מפני רדיפתו של נפוליון השלישי, ויקטור שיינפלד, בן למשפחה יהודייה מרומא שמצא מקלט במילאנו לאחר ששלטונות האפיפיור אסרו את אביו והחרימו את רכושו, ואחותו נחטפה למנוה. מלבד ויקטור מעוניינים בפינליה שני מחזרים נוספים: עמנואל מרניה, מושל מילאנו המסתיר את יהדותו,²⁴ ומשפחה של פינליה תלויה בחסותו ובהגנתו; ויחדיאל בן-דליה,²⁵ חסיד גליציאני עשיר המתגורר במילאנו לרגל עסקיו ומנסה בלא הצלחה לכפות על פינליה שידוך מסורתי נגד רצונה.

פינליה מעדיפה את ויקטור חסר המעמד והממון ממחזריה האחרים, והעלילה מתמקדת בעימות שבין העדפתה ובין רצונם של המחזרים, דעותיהם של הוריה וחברותיה, הסבורים שמרניה או אפילו יחדיאל הם זיווג טוב יותר בעבורה, וכן בעימות עם מוסכמות החברה שהיא חיה בה – היהודית והנוצרית – הרואה בייחוס, במעמד ובממון ערכים נעלים יותר מתכונות אופי. כאשר יחדיאל נוכח שלא יוכל להשיג את פינליה באמצעים כשרים, הוא מארגן את חטיפתה ומביאה לבית אמו שבעיר ברודי. פינליה, המתעשתת מחטיפתה, משכנעת את משרתו של יחדיאל, עזריה, לעזוב את מעבידו ולהימלט אתה, וכך מחלצת את עצמה מאיומם של נישואים כפויים ליחדיאל. חלקו הראשון של הרומן מסתיים כאשר פינליה ועזריה עולים על הרכבת שתובילם מברודי לוינה.

החריגה מקונבנציות הרומן המשכילי

לכאורה "אהבת ישרים" הוא רומן משכילי מובהק המשקף את המוסכמות הספרותיות של המשכילים במזרח אירופה במאה התשע-עשרה. לראיה, הוא נכלל במדגם מייצג של הרומן המשכילי המופיע בשני מחקריו של דוד פטרסון על הרומן העברי במאה התשע-עשרה.²⁶

24 שם המשפחה "מרניה" מזכיר את התואר "מראנוס", כינוי ליהודים האנוסים בספרד שנאלצו להמיר את דתם והסתירו את זהותם היהודית.

25 שמו של יחדיאל בן דליה נקשר אסוציאטיבית לדמויות מקראיות אשר עזבו את דרכי אלוהים ונהו אחרי אלוהים אחרים. השם "יחדיאל" מופיע בתנ"ך כשמו של אחד מראשי שבט מנשה אשר מעלו באלוהים, וזו אחרי אלוהי עמי הארץ וגרמו להגליית שבטם בידי האשורים (דה"א ה, כד-כו). השם "בן דליה" הוא כינויו של נביא השקר שמעיה בן דליה, אשר בימי שיבת ציון ניסה להסית את נחמיה מדרך הישר ולרשת את מקומו כמנהיג (נחמ' ו, יג). וראו ז' יעבץ, ספר תולדות ישראל: מתוקן על פי המקורות הראשונים, ג, תל אביב תרצ"ד, עמ' 138-146.

D. Patterson, *The Hebrew Novel in Czarist Russia: A Portrait of Jewish Life in* 26 *the Nineteenth Century*, Lanham 1999 (1964); D. Patterson, *A Phoenix in Fetters*:

ב"אהבת ישירים" מוצגת החברה היהודית במילאנו, המתוארת כנאורה וכמעורה בתרבות אירופה בלי להתנער מן היהדות, מתוך ניגוד חריף לחברה השמרנית החסידית בגליציה, המתוארת כעוינת את תרבות אירופה ודִבְקָה בפולחן הצדיק. אולם, שלא כרומנים המשכיליים בני הזמן שהנאורות מיוצגת בהם על ידי הגיבורה,²⁷ ב"אהבת ישירים" הגיבורה היא המייצגת את הנאורות.

היריבות בין הנאורות לשמרנות בחברה היהודית באירופה במאה התשע־עשרה מגולמת ברומן באמצעות עימות בין פינליה ובין שני חסידים גליצאים: יחדיאל, אשר הגיע למילאנו לרגל עסקיו ומנסה להשתדך לבנות הקהילה, והשדכן זבחיאל²⁸ הנלווה אליו. בחילופי דברים אחדים בינה לבין דמויות הגברים שברומן פינליה מביעה רעיונות משכיליים השמורים על פי רוב לגיבור ברומן המשכילי. כך, למשל, פינליה מבטאת את סלידתם של המשכילים מן החסידות כאשר היא דוחה את הכרות האהבה של החסיד יחדיאל כלפיה בטענה שסגידתם של החסידים לצדיק אינה מאפשרת להם לחוות אהבת אמת בין איש לאישה:

[יחדיאל:] לי תהיה אף אם אאביד כל הוני וגם את נפשי, כי עזה כמות אהבתי אליך.

[פינליה:] הגד נא לי יחדיאל, איך יכלה הטבע לשנות סדרה? כי איש גאליציא אשר מיום החל קראו אב ואם לא ידע אהבה אחרת זולת אהבת הצדיק לבה, וזאת תדע כי אם תאהבני אז תאלץ לשנוא הצדיק, אשאלך האם מאוס מאסת בהצדיק? ואם בחסידים געלה נפשך?²⁹

גם בביקורתה על מוסד השידוכים מביעה פינליה את ההשקפה הרווחת ברומן המשכילי בן הזמן. המשכילים השתתפו בתהליכי המודרניזציה שהתרחשו בחברה היהודית שבה חיו, והם קראו תיגר על מנהגי החברה היהודית המסורתית ועל מוסד

.Studies in Nineteenth and Early Twentieth Century Hebrew Fiction, Savage 1988
 מן הראוי לציין שפטרסון אינו מתייחס לאפיונה של פינליה אדלברג במסגרת דינון ב"אהבת ישירים" בשני המחקרים.

27 כדוגמת שמעון ב"האבות והבנים" של לוס יעקב אברמוביץ (ש"י אברמוביץ, האבות והבנים: ספור אהבים, אודסה תרכ"ח. נוסח סופי: מנדלי מוכר ספרים, כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, אודסה תרע"ב); נעמן ב"עית צבוע" לאברהם מאפו (א' מאפו, עית צבוע או שלל צבעים, וילנה תרי"ז-תרכ"ט); יוסף ב"התעה בדרכי החיים" לפרץ סמולנסקין (פ' סמולנסקין, התעה בדרכי החיים או תולדות יוסף היתום מעיר מדמנה, וינה תרכ"ח-תרל"ו); שמואל "הדת והחיים" לראובן אשר ברודס (ר"א ברודס, הדת והחיים, א-ב למברג תרל"ז-תרמ"ה).

28 שמו של השדכן החסיד מקושר באופן אירוני לפסוק "זָבַחַי אֱלֹהִים רוּחַ נְשָׁבְרָה לְבַנְשֶׁבֶר וְנִדְבָה אֱלֹהִים לֹא תִבְנֶה" (תה' נא, לט). לאורך הרומן זבחיאל סוגר לצדיק, ולא לאל, ומתרברב בכוחותיו העל־טבעיים של הצדיק, בהיפוכו המוחלט של הפסוק.

29 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 146.

השידוכים בפרט.³⁰ לדברי שירן פריז, המשכילים "ייחסו חשיבות מיוחדת לרפורמה במשפחה היהודית משום שראו בה מכשול עיקרי לתהליך הקדמה".³¹ ובמילותיו של דוד ביאל: "המשכילים ראו בנישואין המוסדרים ובמעמדו הייחודי של השדכן את הסמל הפוגע ביותר של העריצות האטומה והמסחריות השפלה שציינו את החברה היהודית המסורתית. הם ניצלו את ספריהם וזכרונותיהם לתקוף את השיטה בסרקוזמר".³²

בספרה "נישואים וגירושים בחברה היהודית באימפריה הרוסית" כותבת פריז כי הקריטריונים בבחירת החתן בשידוך המסורתי היו ייחוס משפחתי, עושר המשפחה ולמדרגתו של החתן, והקריטריונים בבחירת הכלה היו כישרונותיה המסחריים, יכולתה לנהל משק בית ורמת מוסריותה.³³ כך בתיאורה של פונר-מיינקין פינליה יוצאת כנגד מוסכמות החברה היהודית המסורתית שלפיהן ערכו של בן זוג פוטנציאלי נקבע על פי ייחוסה של משפחתו כאשר היא מבירה לוויקטור שבעינייה כבוד משפחתו מושתת על תכונות אופיו ועל אישיותו:

[ויקטור:] מדוע לא שאלתיני אף פעם על תולדותי?

[פינליה:] למה לי זאת? הן זאת אדע כי לא יליד עץ ואבן אתה, ואם יש לך

הורים ואחיות כבר אכבדם גם מרחוק יען כי הוריך או אחיותיך הנה.³⁴

בדומה לכך, פינליה מבטלת את עושרו של יחידאלי:

כסיל ובער הזה אשר יחשוב כי הכסף יסך תמיד על סכלותו אך חלילה לי

מעבור על מצות ה' ולעבוד לעגל הזהב לא אשתחוו לאלהי נכר אלה ולא

אחמוד הזהב אשר עליהם.³⁵

פונר מיינקין מחזקת את גישתה של פינליה המבטלת את חשיבותו של ייחוס

משפחתי כאשר היא מתארת באופן נלעג אם הטוענת שבנה המכוער ורפה השכל

הוא חתן ראוי משום שייחוסו הוא ללא רבב:

30 ש' פריז, "המשפחה היהודית ברוסיה", א' לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה: מחלוקת פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית 1772-1917, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 185-186. ועוד ראו ד' ביאל, ארוס והיהודים, בתרגום כ' גיא, תל אביב 1994, עמ' 196-230.

31 ש. פריז, "נישואים וגירושים בחברה היהודית באימפריה הרוסית", בתרגום א' גורן, ירושלים תשע"ג, עמ' 37.

32 ביאל (לעיל הערה 30), עמ' 201.

33 פריז (לעיל הערה 31), עמ' 46.

34 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 40.

35 שם, עמ' 19.

[אביה של הכלה המיועדת]: האמיני לי כי לו היה תואר פני בנך ושכלו דומה לבתי, אז בכל לבי נתתיה לו אך...
[אמו של החתן המיועד]: הס! הס! [...] על בני! על בני! אשר הוא מגדולי היחס תתן דופי!³⁶

תיאורה של הגיבורה, במקום הגיבור, כמי שמבטאת רעיונות מרכזיים באידיאולוגיה המשכילית, חורג ממוסכמות הרומן המשכילי בן הזמן. יתרה מכך, התנהלותה של פינליה חורגת ממגבלותיה המגדריות של החברה היהודית המזרח אירופית שבה חיה הסופרת, והרומן היה מיועד לאנשיה.

פינליה מפרה את הנורמות החברתיות המקובלות בחברה היהודית בת הזמן כבר בראשית הרומן, כאשר היא מתוודעת לוויקטור בקלכה לברה בלילה, לאחר שהתעכבה אצל חברתה הנרייטה. התוועדותה של הגיבורה לאהובה בהלכה לברה ברחוב, ללא מעורבותם של הוריה, עמדה בניגוד לנוהג ההיכרות בין בני זוג בחברה היהודית המזרח אירופית בה חיה פונר מיינקין. פריז מבהירה:

עניין הסדרת הנישואים היה כרוך באחת ההכרעות החשובות ביותר שעמדו בפני משפחה יהודית. להחלטה זו היו השלכות לא רק על בני הזוג אלא גם על משפחותיהם, ובעיקר על הוריהם. בקהילות יהודיות היה מתווך (שדכן מקצועי, קרוב משפחה או מכר) שהיה נפגש בדרך כלל עם שני הצדדים כדי לדון בכדאיות השידוך ולנהל משא ומתן על תנאי האירוסים.³⁷

פריז מציינת כי ספרי הרכה לנשים, כדוגמת 'ספר חובת נשים' שיצא לאור בידיש בוילנה ב-1897, התריעו: "אל לה לאישה להיות עם גבר זר ללא מלוה".³⁸ אם כן פונר מיינקין מתארת גיבורה המפרה באופן בוטה טבו מגדרי בחברה שלקהל קוראיה הרומן היה מיועד. כך, למשל, תמר גיבורת 'אהבת ציון' לאברהם מאפו המתוודעת לאמנון אהובה בהולכה בשדה, מלווה בשפחתה מעכה.³⁹ בהפרת הטבו החברתי חולקת פונר מיינקין עם סופרות מערביות בנות זמנה את השאיפה להציג את "תשוקתה של הגיבורה לייחודיות המבוססת על היבדלות מגורלן של נשים אחרות" ואת "אי-הזדהותה עם משמעויות קונבנציונליות של נשיות", כדבריה של הירש.⁴⁰ אומנם במהלך המאה התשע-עשרה נחשפה החברה היהודית המזרח אירופית

36 שם, עמ' 128.

37 פריז (לעיל הערה 31), עמ' 29.

38 שם, עמ' 43.

39 א' מאפו, אהבת ציון, וילנה תרי"ג. בדומה לכך, ב"אשמת שומרון" למאפו צפניה ועדה מתוודעים זה לזה בשדה בגלעד כאשר עדה מלווה באישה מואבייה (א' מאפו, אשמת שומרון, וילנה תרכ"ו).

40 הירש (לעיל הערה 22), עמ' 10. התרגום שלי.

להשפעתן של נורמות חדשות בכינונו של קשר הנישואים, ובהדרגה החלו יותר יהודים לאמץ את מודל "הנישואים ההרמוניים" המשותפים על כבוד הדדי ועל התאמה רגשית ואינטלקטואלית, אולם תהליך זה היה איטי וחלקי.⁴¹ כך, למשל, כאשר ב-1893 ביקשו השלטונות הרוסיים מוועדה רבנית להסביר את החוקים והמנהגים היהודיים בנוגע לסמכותם של הורים להשיא את ילדיהם בלי הסכמתם, השיבה הוועדה כי "ההלכה היהודית אוסרת על אב להשיא את בנו בניגוד לרצונו, ומתירה לו לארס את בתו הקטינה כראות עיניו".⁴² וכך כותבת בזיכרונותיה פועה רקובסקי (1865-1955), אשר הצליחה להשתחרר מנישואי שידוך שנכפו עליה בהיותה בת 16: 'אישה אשר תנסה להשתחרר מעבודתה לא נמצאה בדורות ההם [...] איזו בת ישראל יכלה אז להעז ולמחות כנגד השידוך ש"עשה בה אביה"?'⁴³

שלא כאבות בחברה היהודית המסורתית, אביה הנאור של פינליה אינו מתכוון לכפות עליה שידוך בניגוד לרצונה, אולם הוא מנהל משא ומתן עם השדכן זכאיאל, המציע לבתו את יחדיאל כחתן אפשרי רק משום עושרו של יחדיאל ונכונותו לקבל את פינליה ללא נדוניה.⁴⁴ כאשר פינליה מסרבת לזיווג עם מרניה, שייחוסו, עושרו ומעמדו הם ללא עוררין, אביה כובש את זעמו עליה.⁴⁵ לעומת זאת אבותיהן של חברותיה של פינליה כופים עליהן שידוך מסורתי לכן זוג הנבחר על פי ייחוסו המשפחתי והשתייכותו לעדה החסידית.

התנהלותה של פינליה בבחירת בן זוגה ובדחייתם של מחזרים בלתי רצויים כיחדיאל ומרניה יוצאת דופן בהשוואה להתנהגותן של גיבורות הרומנים שכתבו המשכילים, כפי שנראה להלן.

ביצירת דגם הגיבורה החדש המוצע בדמותה של פינליה הושפעה מיינקין פונה קרוב לוודאי, מדמותה של תמר גיבורת "אהבת ציון", המתוארת כאסרטיבית ואקטיבית בחברה המקראית שהיא חיה בה. תמר מנסה ככל יכולתה להתנגד לדרישת הוריה שתינשא לעזריקם המיועד לה, ובהיווכחה שעליה להיכנע לרצונם היא מבחירה לאימה שתמשיך לאהוב את אמנון כאשר תהפוך לאשת עזריקם. חידושה של פונר מיינקין אפוא הוא בהצגתה של גיבורה אסרטיבית לא בעבר המקראי אלא בחברה האירופית בת זמנה.

ייתכן שפונר מיינקין הושפעה גם מדמותה של מרים בפואמה "אלחנן" של יהודה ליב לזין (יהל"ל 1844-1925) שפורסמה בכתב העת "השחר" כשנה לפני

41 פריז (לעיל הערה 31), עמ' 28.

42 שם, עמ' 33.

43 פ' רקובסקי, לא נכנעתי, בתרגום ד' קלעי, תל אביב תשי"ב, עמ' 21.

44 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 18-19, 25-26.

45 שם, עמ' 97, 103, 106.

הופעת "אהבת ישרים"⁴⁶ כפינליה אף מרים, תלמידתו של הגיבור אלחנן, מפגינה עצמאות ואסרטיביות ואף נוסעת לבדה במרכבה באישון לילה.⁴⁷ אפיונה האוטונומי והאסרטיבי של פינליה מועצם באמצעות קטעי פסוקים מקראיים המשולבים בדבריה ליחדיאל לאחר שחטפה, כלאה בבית אימו בכרודי וניסה לחזור אחריה בחדרה:

[יחדיאל:] עלמה יפה ועדינה כמוך לא תטור לעולם.
[פינליה:] לא עלמה עדינה הנני כעת! עת עמדי נגדך נגד שנוא נפשי, ורק כגבור מלמד מלחמה מנעוריו, אלחום בעד כבודי וכבוד בית אבי אשר שודדים וגונבי נפשות דמו לחלל עד רגעי האחרונה, כי מלחמה לי בעמלק עד עולם, אמות בהמלחמה ההוא, אך כבודי לאחר לא אתן.⁴⁸

קטע הפסוק הראשון מכוון לשני פסוקים מ"שיר השירים" המתארים את מיטתו של האהוב: "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלְשֵׁלְמָה שְׁשִׁים גְּבָרִים סָבִיב לָהּ מִגְּבֻרֵי יִשְׂרָאֵל. כָּלֶם אַחֲזִי חָרֵב מְלֻמְדֵי מְלַחְמָה אִישׁ חָרְבוֹ עַל-יִרְכּוֹ מִפְּחָד בְּלִילוֹת".⁴⁹ משמעותו המקורית של הפסוק, הצורך לשמור על האהוב פן ייחטף, מתקשרת לסיפור חטיפתה של פינליה, אך מבטאת גם את נחישותה למנוע מיחדיאל להגיע למיטתה ולחלל את כבודה. באמצעות נטילת תפקיד הגיבורים "מלומדי המלחמה" המגינים על האהוב מאופיינת פינליה כנערה אסרטיבית המסוגלת להגן על עצמה ואינה זקוקה להגנתם של גברים. קטע הפסוק השני מקשר בין יחדיאל לעמלק ומציג את נחישותה של פינליה לגבור על חיזוריו כמלחמת קודש של ה' בעמלק.⁵⁰

הקשר האסוציאטיבי בין חטיפתה של פינליה לחטיפתו של האהוב ב"שיר השירים" משתמע גם מפסוק אחר באותו פרק: "עַד שִׁמְצָאתִי אֶת שְׂאֵהְבָה נִפְשִׁי אַחֲזִיתִי וְלֹא אֲרַפְּנוּ עַד-שֶׁהִבֵּאתִיו אֶל-בֵּית אִמִּי וְאֶל-חֲדָר הַזֹּרְתִי".⁵¹ על פי הקשר זה, יחדיאל נוהג כאוהב המתואר ב"שיר השירים" המביא את "שאהבה נפשו" לבית אימו. אולם קטע הפסוק השני המקשר בין יחדיאל לעמלק הופך על פיה את תדמיתו מאוהב לאויב. היפוך המשמעות הארוטית המקורית ב"שיר השירים"

46 יהל"ל, "אלחנן או חזון למועד", השחר 10 (תר"ם), עמ' 558-559, 614-616, 380-386; 11 (תרמ"א), עמ' 308-317, 378-385, 433-440, 567-573, 626-633. על אפיונה של מרים ראו ט' כהן, האחת אוהבה והשנייה שנואה: בין מציאות לכדיון בתיאורי האשה בספרות ההשכלה, ירושלים תשס"ב, עמ' 351-354. ועל אפיונה של תמר באהבת ציון ראו שם, עמ' 137-164.

47 יהל"ל (שם), השחר 11 (תרמ"א), עמ' 309.

48 מייניקין (לעיל הערה 1), עמ' 127. ההדגשות שלי.

49 שיר השירים ג, ז-ח. ההדגשות שלי.

50 "וַיֵּאמֶר כִּי-יָד עַל-כַּסְיָה מְלַחְמָה לְה' בְּעַמְלֵק מִדֶּר דֹּד" (שמ' יז, טז).

51 שיר השירים ג, ד.

ממחיש באירוניה כיצד נדחה יחידאל כמחזור, ומתאר את חוויית הסירוב של הגיבורה לחיזור לא רצוי מנקודת מבט נשית.

התנהגותה העצמאית והדעתנית של פינליה, המגיעה לשיאה בהיחלצותה מהחטיפה בכוחות עצמה, משקפת אקטיביות נשית שלא הוצגה בסיפורת המשכילית בת הזמן, כפי שנראה להלן.

התקבלותו של דגם הגיבורה החדש בקרב המשכילים

על החריגה ממוסכמות הרומן המשכילי באפיונה של פינליה מעידה התייחסותם של המשכילים בני זמנה של פונר מיינקין לדמותה של גיבורת "אהבת ישרים". שתי ביקורות נכתבו על הרומן עם הופעתו, האחת מאת יהודה ליב גורדון (1830-1892) והשנייה מאת דוד פרישמן (1859-1922). שני המשכילים מתחו ביקורת על התוודעותה של פינליה לוויקטור בהולכה לכדה ברחוב באישון לילה. אלה דברי יל"ג:

אירועים וסיפורים אחדים, אשר כבר לובנו די הצורך ובאו על פתרונם בכרך הראשון, מעוררים השתאות ומותירים סימני שאלה רבים. לדוגמה, הפגישה הראשונה וההיכרות של אישיות כה אידאלית כמו פינליה עם אהובה לעתיד ויקטור מתרחשת פשוט ברחוב.⁵²

ביקורתו של פרישמן על התנהגותה של פינליה הייתה חריפה אף יותר:

המספרת תקרא לגיבוריה "ישרים" ולאהבתם "אהבת ישרים", ואיך נתפלא בקראנו את הפרק הראשון "ההתוודעות הראשונה" ובראותנו איך נערה תמימה הולכת באישון ליל יחידה ואיש זר יפגשנה וידבר באוזניה דברים שנוטים להיקרא דברים שבצנעה, והיא תעמוד ותשיב בנחת על כל השאלות באופן היותר מובחר, קאם-איל-פא,⁵³ האם לא נירוק בלי משים בפני נערה "ישרה" כמוה, ונחליט כי בצניעותה וביושר דרכה לא תעלה כביר על בנותיו של לוט?⁵⁴

בדומה לכך גינה פרישמן את בריחתה של פינליה מביתו של יחידאל בחברתו של גבר זר (עזריה משרתו של יחידאל) ותיאר את פעולתה כ"לבישת בגדי גבר".⁵⁵

52 י"ל גורדון, ללמוד את שפת המולדת: מאמריו של י"ל גורדון ב"ווסחוד" בשנים 1881-1882, בתרגום ר' לפידוס, ירושלים תשע"ב, עמ' 154.

53 בצרפתית: 'כראוי' (Comme il faut).

54 ד' פרישמן, "משפט ספרים חדשים", הבקר אור ו (תרמ"א), עמ' 389-390.

55 שם, עמ' 389.

ואולם, קריאה צמודה של הטקסט המתאר את פגישתם הראשונה של ויקטור ופינליה מראה כי יל"ג ופרישמן לא הבינו כראוי את התנהגותה של פינליה. לדוגמה:

[ויקטור:] הנה זה שנתיים ימים אשר אשמור צעדיך למען אוכל דבר דבר אליך, אך את תתחמקי תמיד ממני.

העלמה הביטה רגע עליו ותנס ללכת הלאה, ואף כי ידעה כי איש נכבד הוא. [פינליה:] לפעמים נפגוש זאב בדמות אדם, על כן עלינו להיזהר.

[ויקטור:] אקווה כי לא לזאב תחשביני יען כי תכיריני מעט.⁵⁶

ויקטור אינו זר אפוא לפינליה, והיא מודעת לשמו הטוב למרות היותו דל אמצעים וחסר מעמד חברתי במילאנו. שיחתם הראשונה של ויקטור ופינליה מעידה גם שהם כבר מכירים זה את זה בשמם:

[ויקטור:] האח! פינליה הבת העדינה, הן רבות שמעתי על אודותיך ועתה עיני ראוך והכירוך.

[פינליה:] מה יאות לך השם ויקטור – יען כי תעיוז תמיד, ודבריך יאלצוני להשיבך דברים ולעמוד באישון לילה ולדבר עם איש זר אשר באלה לא הסכנתי.⁵⁷

אם כן יל"ג ופרישמן לא העריכו נכונה את התנהגותה של הגיבורה, שאומנם חורגת מגבולות הנורמות החברתיות, אך מנקודת ראותה הנשית של הסופרת עדיין שומרת על תומתה ועל צניעותה. הגינותה של פינליה, על אף חריגתה מן הנורמות החברתיות ההגמוניות, מובהרת באמצעות ניתוח ג'ינוקריטי. כך כותבת ננסי מילר במאמרה "עלילות וסבירויות בסיפורת נשית":

בניית עלילה סביב דמות שמניעי התנהגותה אינם נהירים במכוון, פירושה לא רק ליצור סיפורת בלתי סבירה, אלא גם לשלול אידיאולוגיה מסוימת (של הטקסט והקשרו), להפר את כללי הדקדוק של המניעים המתארים, ובאותה עת מייעצים בהקשר זה, מה נשים נשואות, לא כל שכן נשים, צריכות לעשות או לא לעשות.⁵⁸

ביקורותיהם של יל"ג ופרישמן ביטאו את הנורמות והמוסכמות של קהל הקוראים העברי אשר בראשית שנות השמונים של המאה התשע־עשרה היה רובו ככולו גברי.⁵⁹

56 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 10. ההדגשות שלי.

57 שם, עמ' 12.

58 N. Miller, "Plots and Plausibilities in Women's Fiction", E. Showalter (ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*, New York 1985, p. 340. התרגום שלי.

59 ראו כהן ופינר (לעיל הערה 2), עמ' 13-17, 26-36.

המשכילים אומנם תמכו במודרניזציה של החברה היהודית המסורתית שבה חיו אולם הביעו עמדה דו-ערכית לגבי מעמד האישה ושחרורה מן הנורמות החברתיות השמרניות. כפי שמבחין פיינר, "בשנות השבעים [של המאה התשע-עשרה] זכתה דווקא האישה המסורתית, הרעיה האוהבת, לאידאליזציה" בכתבי המשכילים, ואילו "המרדנות והרחף לשוויון בין נשים לגברים נראו למשכיל מאיימים ומסוכנים".⁶⁰ ייתכן שאחת הסיבות שבעטיין לא הצליחה פונר מיינקין לפרסם את חלקו השני של "אהבת ישרים" ולא המשיכה בפיתוחו של דגם הגיבורה החדש שהציגה בדמותה של פינליה אדלברג הייתה אפיונה השנוי במחלוקת של הגיבורה. במודעתה בעיתון "המליץ" ב-1883⁶¹ ובהקדמתה לסיפורה "דרך ילדים" ב-1886⁶² הביעה הסופרת את תקוותה שתוכל לגייס את הסכום הנדרש לפרסום חלקו השני של הרומן. אך ככל הנראה התברר תקוותיה, וניסיונה האחרון לפרסום החלק השני ב-1893 לא צלח אף הוא.⁶³

החריגה מדגם הגיבורה הרומנסית

הדגם הספרותי שאמצו המשכילים בעיצוב "האישה האידאלית" ביצירותיהם הוא דגם הגיבורה הרומנסית. דגם זה עוצב על פי מוסכמותיה של סוגת הרומנס האירופי והתגבש במלואו ביצירותיו של אברהם מאפו (1808-1867). הגיבורה המשכילית הרומנסית, כמו תמר ב"אהבת ציון" ואלישבע ב"עיט צבוע" למאפו, היא נערה שהגיעה לפרקה, בת למשפחה ממעמד חברתי גבוה, בעלת חזות יפה וטוהר מידות, ובורמנים מחיי ההווה – בעלת השכלה כללית ויהודית. מבחינה זו נדמה שתכונותיה של גיבורת "אהבת ישרים" תואמות את תכונותיה של הגיבורה המשכילית הקונבנציונלית: היא רווקה יפהפייה, בתו של ברוך צרפתי-יהודי ובעלת השכלה וגינוני תרבות אירופיים, אך אינה מתכחשת ליהדותה. כך, למשל, תכונותיה של פינליה המושכות את ליבו של עמנואל מרניה כאשר הוא רואה אותה לראשונה הן "יפיה תום פניה וטהר לבה",⁶⁴ כתכונותיה של הגיבורה הרומנסית. שמה הבלתי רגיל של הגיבורה, שעל פי התעתיק המקורי "פינעלע" נהגה ככל

60 ש' פיינר, "האישה היהודייה המודרנית: מקרה-מבחן ביחסי ההשכלה והמודרנה", ציון נח, ד (תשנ"ג), עמ' 477, 484.

61 המליץ 10, 7 (1883), עמ' 56.

62 פאנער (לעיל הערה 5), עמ' 4.

63 למודעה בדבר יצירות שהוגשו לבית הדפוס "הצפירה" ונדחו ראו בתוך הצפירה 20, 27 (1893), עמ' 885.

64 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 76.

הנראה "פינליה",⁶⁵ מציין את שמו של צמח מרפא בעל פרח אקזוטי.⁶⁶ השילוב בין יופי חיצוני לסגולות רפואיות מתאים לאפיונה של הגיבורה, שמלבד יופייה ניחנה גם במעלות אופי וחוכמה. שם המשפחה "אדלברג" שפירושו ביידיש "הר אצילות" (אדל בארג) מלמד על מוצאה האריסטוקרטי.

ואולם, כפי שמבחינה זירלר, פינליה מעוצבת כמי שמסרבת למלא את תפקיד היפהפייה המחוזרת על פי המוסכמות הרומנסיות של הרומן המשכילי ועומדת על כך שמחזירה יתייחסו אליה כאל שוות ערך מבחינה אינטלקטואלית ולא כאל איראל יופי נשי.⁶⁷ כאשר ויקטור מחמיא לה על יופייה היא מלגלת על שימוש בדימוי הרומנטי המקובל של הכוכבים כמעריציה של האהובה, משנה את נושא שיחתם למישור האינטלקטואלי ומפגינה את ידיעותיה באסטרונומיה ואת בקיאותה בסיפור המקראי של חלום יוסף.⁶⁸ בדומה לכך, כאשר מרניה מחמיא לה על יופייה ומשווה אותה לשובנה שברצונו להגן עליה "לכל יכיה שרב ושמש", פינליה מסיטה את המטפורה לתחום מדעי הטבע וטוענת שאי אפשר לעצור בעד קרני השמש, שבסופו של דבר יגרמו לשובנה לנבול.⁶⁹

באפיונה האוטונומי והדעתני של פינליה סתתה אפוא פונר מיינקין סטייה ניכרת מדגם הגיבורה הרומנסית. השוואה בין התנהגותה של פינליה להתנהגותן של הגיבורות ברומנים שנכתבו בידי המשכילים מאשרת את חריגתה של גיבורת "אהבת ישראל" מגיבורות הרומן המשכילי בן הזמן.

פינליה לעומת גיבורות הרומנים המשכיליים בני הזמן

שלא כפינליה, המתמודדת עם מחזריה הבלתי־רצויים ומחלצת את עצמה מאיומו של שידוך כפוי, גיבורת הרומן המשכילי הטיפוסית היא סטטית ופסיבית וממתינה לגיבור שיחלצה מנישואי שידוך כפויים. כך, למשל, בספרו של שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים, 1836–1917) "האבות והבנים",⁷⁰ הגיבורה רחל מבטאת את ההבדל בינה ובין אחיה שמעון, העוזב את בית ההורים בחיפוש אחר השכלה:

65 על פי חוקי הכתיב היידי האות "פ" מבוטאת כפ"א דגושה והאות "פ" מבוטאת כפ"א רפויה.
66 על צמח המרפא פינליה (Pinellia) ראו באתר "Institute for Traditional Medicine",
בקישור: <http://www.itmonline.org/arts/pinellia.htm> כניסה בתאריך 1 ביוני 2016.

67 זירלר (לעיל הערה 3), עמ' 217.

68 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 11.

69 שם, עמ' 77.

70 אברמוביץ (לעיל הערה 27).

"אתה גבר ויכול תוכל לעשות הכל כטוב בעיניך. ללמוד אתה רוצה – בוא ולמד בבית־ספר זה או בזה. כל הארץ לפניך. ואני אישה, אין לפנייה מאומה כי אם בית אביה בהיותה נערה או בית בעלה. מה אני? ואנה אני באה?"⁷¹

רחל נפגשת בסתר עם המשכיל דוד, ידידו של אחיה, על אף תוכניותיהם של הוריה המשדכים אותה לבנו של חסיד, אך פעולותיה אינן מניעות את העלילה ואף אינן נודעות כלל להוריה. בגרסה המוקדמת של "האבות והבנים", "למדו היטב", מסבירה רחל לדוד מדוע היא מקבלת את רצונו של אביה בנוגע לשידוכה ומביעה כך את האחרות בין מצוות כיבוד אב ואם למוסריותה של הגיבורה המשכילית:

אנכי לא ארהיב עז תמיד למרות עיני כבוד אבי, לריב עמו על אדות נפשי לאמר: כי לי היא, ולמי אשר אחפוץ אתננה, וגם אתה לא תדרוש מידי – אם באמת אתה אהב אותי – לעשות כדבר הזה, אשר ישפילני לעיני כל בני עמי, וכבוד בית אבי לעפר ישכן סלה. לא דוד! אנכי־יהודית, אשר גם באהבתה מוסר תזכור. מבליגיתי עלי אהבה, וככל בתולות יהודה אכנע גם אני תחת יד אבי, כי יעשה עמדי כטוב בעיניו.⁷²

אומנם רחל מצליחה בסופו של דבר להינשא לדוד, אך לא בזכות פעולותיה אלא בזכות הצלחתו של דוד להתעשר ולרכוש מעמד בעסקי אספקת מזון לצבא הרוסי, ולשכנע את אביה שהוא ראוי להיות חתנו.

בדומה לכך, ב"עיצ צבוע" הגיבורה אלישבע מנסה לעמוד על זכותה לבחור בבן זוגה, אך בסופו של דבר היא מוכנה להינשא לנבל צדוק כדי לכבד את רצון סבה עובדיה. רק שיבתו של אביה עדן, החושף את נבלותו של צדוק, מצילה את אלישבע מנישואים אלה ומאפשרת לה להינשא לבחיר ליבה נעמן.

גם בסיפורו של המשכיל הרדיקלי מוריס וינצ'בסקי (1856–1932) "פנים חדשות", שפורסם ב־1877 בכתב העת הסוציאליסטי "אספת חכמים" בשם העט "בן נץ", הגיבורה רחל אינה שוות ערך לגיבור בניהו. רחל מתוארת כנערה אשר "בלכתה ושבתה נראה גאון־רוחני והכרת פניה כמו כל הגה שיצא מבין שפתותיה העידו כי לא רק עלמה היא כי גם 'אדם'".⁷³ עם זאת, היא תלויה בעידודו של אהובה בניהו כדי לאזור עוז בנפשה ולהתנגד לשידוך של אימה בהסכמת אביה. בניהו מדרבן את רחל להמרות את פי הוריה:

71 מנדלי מוכר ספרים, כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, תל אביב תש"ט, עמ' י"א.

72 ש"י אברמוביץ, למדו היטב הוא סיפור אהבים, ורשה 1862, עמ' 71.

73 בן נץ, "פנים חדשות", אספת חכמים 2 (חשון תרל"ח), עמ' 22.

הכי תכבדי עד כה את הורייך אשר על פיהם תטבעי ביון מצולה ולמען שמוע בקולם תטוש את אשרך? [...] אמרי להם כי לא ילדה קטנה הנך, כי אם איש העומד ברשות עצמו המתנהג בשכלו ואשר רק לו לעצמו שלטן עליו, ואין לזר עמו! עמדי רחל נכחם, כגבר אזרי חלציך [...] אין לך צורך רחל באפוטרופסין, זאת הגידי להם; בלבך וכאשר עם לבך תבחרי לך בעל נעורייך ואישך!⁷⁴

דבריו של בניהו נוסכים אומץ בלב רחל, והיא משיבה לו: "עמך אמיץ לבי בגבורים. שלובת זרוע עמך אשחק אלעג לאויבי האויבים אותי ולמפריעי אשרי."⁷⁵ כמו כן, שלא כפינליה היוצאת מביתה בגפה לבקר את חברתה הנרייטה או להיפגש עם אהובה ויקטור, גיבורת "פנים חדשות" אינה יוצאת כלל מפתח ביתה, למעט לביקור בבית רעותה נעמה כאשר היא מלווה בכניהו ובאחיה דניאל. לעומת פינליה המתנצחת עם ויקטור, עם מרניה ועם יחדיאל, רחל אינה מתערבת בשיחתם של דניאל ובניהו על הקמת בית חולים לעניי העיר או בשיחתם של דניאל, בניהו ומכרם לאון יצחקי על הלאומיות היהודית והשפה העברית. אם כן גיבורת "פנים חדשות" מאופיינת כפסיבית וכמשנית לגיבור, בדומה לגיבורות משכיליות אחרות.

הפסיביות באפיון של דמויות נשיות הטבועה בסיפורת המשכילית מופיעה גם בסיפור "קלונימוס ונעמי" למיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1865-1921), שפורסם לראשונה ב-1912,⁷⁶ שלושה עשורים לאחר "אהבת ישרים". ב"קלונימוס ונעמי" אימה החורגת של מלכה משכנעת את בעלה להשיא את מלכה היפה לשמואל, שאינו ראוי לה, ומלכה מצייתת לרצון הוריה וחייה נהרסים. לאחר שנות דור מלכה אינה מסוגלת להביע לפני בעלה השני את רצונה שבתה נעמי תינשא לקלונימוס, בנו מנישואיו הראשונים, מקבלת את שידוכו של קלונימוס לנערה אחרת – וחייה של נעמי נהרסים. המספר מותח ביקורת על אימה החורגת של מלכה, אך לא על מלכה ונעמי, המאופיינות כקורבנות חסרי אונים של החברה השמרנית שהן חיות בה.

דיונה של מילר בחריגה מן המוסכמות הספרותיות ההגמוניות בסיפורת הנכתבת בידי נשים מאשש את האינטרפרטציה הג'ינוקריטית של "אהבת ישרים". מילר מבחינה שכתבתן של נשים "מאתגרת את העלילות הזמניות להתפתחות נשית או חניכה (Bildung) ומגלם היפלגות מן המסורת השלטת במספר מחוות חוזרות

74 שם, אספת חכמים 8 (אייר תרל"ח), עמ' 128.

75 שם.

76 מ"י ברדיצ'בסקי, מעמק החיים: ספורים שונים, ורשה 1912. הסיפור הופיע בקובץ זה בכותרת "משני עברים". ראו ע' בן-גריון, קורא הדורות: מ"י ברדיצ'בסקי (בן-גריון): מספר עד, מבקר תולדותי, בעל אגדה, חוקר קדומים, תל אביב 1981, עמ' 70.

ונשנות בעלילה, במיוחד במודליות של הסיים".⁷⁷ סיום חלקו הראשון של "אהבת ישרים" – שחרורה העצמי של פינליה מנישואים כפויים ליחדיאל – מפגין היפלגות חד-משמעית מן המוסכמות הספרותיות ההגמוניות.

החלופה האקטיבית המוסרית לדגמי הגיבורה הקוטביים

כפי שמבחינה כהן, לעומת אפיונה הדר-ממדי והסטטי של הגיבורה הרומנסית פינליה מאופיינת כדמות מורכבת ורב-ממדית המתפתחת במהלך העלילה עקב הנסיבות שהיא נקלעת אליהן.⁷⁸ יתרה מכך, התפתחותה של פינליה כרוכה בהתמודדות עם אתגרים חיצוניים וקרובה לסיפור חניכה גברי יותר מלסיפור החניכה הנשי, שבו הגיבורה מוגבלת למסע פנימי בלבד.⁷⁹

על אפיונה האקטיבי הייחודי של פינליה, הקרוב יותר לאפיונו של הגיבור המשכילי, עמד פיינר:

הנרטיב המשכילי הנשי בסיפור חייה של הגיבורה פינליה כבר דומה יותר לנרטיב המשכילי הגברי [...] פונר מיינקין מציגה את פינליה כמי שמרבה לקרוא ספרות אירופית, ובמיוחד שילר, ואינה מחמיצה הזדמנות לגנות את ה"צדיקים" והחסידים של גליציה על שהם בורים ותאבי בצע. אך בסופו של דבר דרכן של הנשים בנות דורה [של פינליה] היא רק אחת מהשתיים: או כניעה למוסכמות ולמרות ההורים ושמירה על יראת ה', או מרד רבתי בהורים, הידרדרות מינית ובסופו של דבר גם התנכרות ליהדות.⁸⁰

ואולם, שלא כטענת פיינר, נראה שהאפשרויות העומדות לפני פינליה אינן רק כניעה לנישואים על פי רצון ההורים או הידרדרות מוסרית. הוריה הנאורים של פינליה שואלים לדעתה בדבר השידוכים המוצעים לה, ולמרות תקוותם שתינשא לאדם עשיר ובעל מעמד כדוגמת יחדיאל או מרניה, אין בכוונתם לכפות עליה נישואים כנגד רצונה, ואם כך אין היא מחויבת להיכנע לרצון הוריה או למרוד בהם. בה בעת, כבודה של פינליה נשמר בזכות התנהגותו הנדיבה של מרניה, החושף את זיופם

.N. Miller, *Subject to Change: Reading Feminist Writing*, New York 1988, p. 8 77
התרגום שלי.

78 כהן (לעיל הערה 3), עמ' 75.

79 על ההבדל בין סיפור החניכה הגברי לסיפור החניכה הנשי ראו E. Abel, M. Hirsch and E. Langland (eds.), *The Voyage In: Fictions of Female Developments*, Hanover 1983, pp. 3-19.

80 פיינר (לעיל הערה 3), עמ' 19.

של המכתבים שנשלחו בשמה בידי חוטפיה, מגן על שמה הטוב ומביע את נכונותו לותר עליה לאחר שנודע לו על אהבתה לוויקטור.⁸¹

דגם הגיבורה שהציעה פונר מיינקין בדמותה של פינליה לא הופיע בסיפורת שכתבו סופרי ההשכלה לפני פרסומו של 'אהבת ישרים' ואף לא לאחריו. הדגמים החלופיים שעמדו בפני פינליה ובנות דורה, כפי שמציין פיינר במאמרו – כניעה לשידוך כפוי או התמרדות והידרדרות מוסרית – הם הדגמים היחידים העומדים לרשותן של גיבורותיהן של הרומנים המשכיליים שנכתבו לאחר "אהבת ישרים".

ברומנים שפורסמו לפני הופעת "אהבת ישרים" דמויות כמו תמר ב"אהבת ציון", אלישבע ב"עיט צבוע", רחל ב"האבות והבנים" ודומותיהן מגלמות את הדגם הראשון, בעוד דמויות כמו מרים ב"גמול ישרים" לפרץ סמולנסקין (1842-1885),⁸² חנה ב"שמחת חנף" לסמולנסקין⁸³ ודומותיהן מגלמות את הדגם השני. ב"עיט צבוע" מופיעים שני הדגמים זה לצד זה, ואלישבע מייצגת את הדגם הראשון בנכונותה להינשא לנבל צדוק כדי למלא את רצון סבה. לעומתה צפנת מייצגת את הדגם השני כדמות אקטיבית בלתי-מוסרית המתמרדת כנגד נישואיה הכפויים ללמדן ירחמיאל, מנהלת פרייט אהבים עם לוי, משרתו של צדוק, ונספית בטביעה בעת שהיא מנסה להימלט לאנגליה עם מאהבה החדש אמיל.

ברומנים שהתפרסמו לאחר "אהבת ישרים" את הדגם הראשון מגלמת גיבורת "חטאת הורים" למרדכי מאנס מאנישביץ (1858-1928).⁸⁴ ברומן זה הגיבורה מרים מספרת כיצד טפלו הוריה אשמת גנבה על בחיר לבה הצורך בנימין כדי להרחיק ממנה, ולאחר מכן כפו עליה להינשא לעילוי גרשון, אשר נטש אותה בעודה הרה כאשר נוכח שהוריה הונו אותו בדבר ערך נדונייתה. הדגם השני מגולם בדמותה של חנה, גיבורת הרומן "הנדחת" לנחום מאיר שייקביץ (1846-1905),⁸⁵ הבורחת מבית הוריה בסיועו של אציל פולני כדי להתחמק מנישואי שידוך. חנה מידרדרת לעוני ולנידוי חברתי, נאסרת ומתנצרת ועומדת להתאבד, וברגע האחרון הגיבור יעקב מגיע ומצילה ממוות. מרים וחנה אומנם הן הגיבורות הראשיות של שני הרומנים, הכתובים בגוף ראשון כסיפוריהן האישיים של הגיבורות, אך בסופו של דבר דמויות הגברים הן המניעות את עלילות הרומנים.

נוסף על כך בסיפורת המשכילית שפורסמה לאחר צאתו לאור של "אהבת ישרים" אפשר להבחין בדגם של גיבורה המשלב את שתי החלופות שציינ פיינר.

81 מיינקין (לעיל הערה 1), עמ' 118-119, 141-142.

82 פ' סמולנסקין, גמול ישרים, וינה תרל"ו-תרל"ז.

83 פ' סמולנסקין, שמחת חנף או אהבה התלויה בדבר, וינה תרל"ג.

84 מרדכי מאנס מאנישביץ, חטאת הורים או תולדות מרים הזקנה, ורשה תרמ"ד.

85 נ"מ שייקביץ, הנדחת: ספור-אהבים נוסד על מעשה שהיה, א-ג, וילנה תרמ"ו-תרמ"ז.

בדגם זה לאחר ניסיונה של הגיבורה למרוד בהוריה היא נוכחת בצדקתם, נישאת לחתן המקובל עליהם, וכך נחלצת מהידרדרות מוסרית. כך הוא למשל בדמותה של תמר ב"בין הזמנים" של ישראל וייסברם⁸⁶ וכן בדמויותיהן של חנה וסידוניה בסיפוריו של מרדכי דוד ברנדשטטר, "דברים כהווייתם" ו"סידנייה, או לב נשבר ונרפא"⁸⁷.

דמותה של פינליה ב"אהבת ישרים" מציעה אפוא דגם חד-פעמי: חלופה שלישית לקיטוב של פסיביות מוסרית לעומת אקטיביות בלתי מוסרית באפיון של הדמויות הנשיות ברומן המשכילי. על חלופה זו לא הצביעו עד כה החוקרים שעסקו בדמותה של פינליה.⁸⁸

הביקורת על דגם הגיבורה הרומנסית באפיון של דמויות נשיות משניות

קרוב לוודאי שפונר מיינקין הייתה מודעת לאפיון של גיבורות הרומנים המשכיליים בני זמנה, ולפיכך הציבה לצד דמותה של פינליה את דמויותיהן של חברותיה הנרייטה ואמיליה, המאופיינות על פי הדגם הסטראוטיפי של הגיבורה המשכילית. הנרייטה ואמיליה מנסות להיחלץ מנישואי שידוך לבני חסידים בעלי ייחוס וממון אשר הוריהן כופים עליהן, אך בסופו של דבר גורלן אינו שונה של דמויות נשיות ביצירות משכיליות אחרות המתמודדות עם שידוך הנכפה עליהן כנגד רצונן. הנרייטה מנסה להתאבד בטביעה זמן קצר לאחר נישואיה, אך נמשית מן הנהר שקפצה אליו ונשלחת לבית הורי בעלה בגליציה. אמיליה פונה לעזרת אהובה אלברט, אך הוא משכנעה שעליה להתארס כרצון הוריה ולהמתין עד שיימצא דרך לסייע לה. אומנם הנרייטה ואמיליה אינן מקבלות את גורלן בכניעות ומנסות לשנותו, אך לעומתן פינליה היא היחידה המצליחה להיחלץ מנישואים כפויים ליחידאל.

הביקורת המשתמעת ב'אהבת ישרים' על גורלן של הנרייטה ואמיליה אינה מכוונת רק כלפי מוסד השידוכים בחברה היהודית המסורתית במאה התשע-עשרה, אלא גם כלפי אפיונה הפסיבי של הגיבורה המשכילית הסטראוטיפית, הממתינה לגיבור שיחלצה משידוך כפוי.

כך תיאור הצלתה של הנרייטה מטביעה מהפך את התבנית הרומנסית שרווחה

86 ' וייסברם, בין הזמנים: בין הזמן אשר אבד עליו כלח ובין הזמן החדש אשר פי הסופרים יקבנו הזמן הנאור, ורשה תרמ"ח.

87 מ' דוד ברנדשטטר, כל סיפורי מ.ד. ברנדשטטר ישנים גם חדשים, קרקוב תרנ"א.

88 לסקירה מקיפה של הקיטוב באפיון של נשים בספרות ההשכלה – דמות נשית פסיבית ונערצת מכאן ודמות נשית אקטיבית ונלעגת מכאן – ראו כהן (לעיל הערה 46).

בספרות האירופית במאה התשע-עשרה ואומצה בכתבי הסופרים המשכילים, ומאפו בראשם. על פי תבנית זו הגיבורה מעוצבת כ"עלמה במצוקה" (damsel in distress) שהגיבור מחלצה מסכנה וזוכה באהבתה.⁸⁹ ב"עיט צבוע" שפרה ועזריאל, זוג אוהבים משני לצד אלישבע ונעמן, מתוודעים זה לזה בעת שעזריאל מציל את שפרה מטביעה בכינרת, לאחר שניסתה להתאבד כדי להיחלץ מנישואים כפויים לאלדר הקשיש והעשיר.⁹⁰ ההקבלה בין התנהגותה של שפרה להתנהגותה של הנרייטה ב"אהבת ישרים" ברורה, אך שלא כשפרה, הניצלת בידי עזריאל, הנרייטה אינה נמשית מן הנהר בידי גיבור רומנטי אלא בידי השדכן זכאיאל, המבקש להציל את הזיווג שעשה בין הנרייטה לחתנה החסיד, וכך את שכרו.

גם תיאור הסתמכותה של אמיליה על עזרתו של אלברט, אשר אינו מחלץ אותה משידוך כפוי לאחיה החורג שלומיאל, הופך על פניה את תבנית הרומנס המשכילי. ב"עיט צבוע" עזריאל מונע ברגע האחרון את נישואי שפרה לאלדר כאשר הזוג כבר ניצב תחת החופה, ואילו אלברט מפקיר את אמיליה לגורלה. חלקו הראשון של "אהבת ישרים" מסתיים באירוסיה של אמיליה לשלומיאל, ואחריתה של אמיליה בחלקה השני של היצירה אינה ידועה. המסר המשתמע מנטישתה של אמיליה בידי אלברט הוא שכמו פינליה היה עליה להיחלץ מן השידוך שנכפה עליה בכוחות עצמה, ולא להמתין לעזרתו של אלברט כגיבורה המשכילית הפסיבית הטיפוסית. פינליה אינה ממתנה אפוא לעזרתו של ויקטור אלא מחלצת את עצמה מביתו של יחדיאל ומן הנישואים שבכוונתו לכפות עליה. בד בבד, היא מונעת בפעולתה מכוח אהבתה ונאמנותה לוויקטור, אשר מעמדו כגיבור הרומנטי של היצירה ומושא אהבתה של הגיבורה אינו מעורער לכל אורך הסיפור. אם כן, אפיונה האקטיבי של גיבורת "אהבת ישרים" הוא המאפשר את איחודה עם הגיבור, שלא כאפיונה הרומנטי הפסיבי של גיבורת הרומן המשכילי בן הזמן, הזוכה להתאחד עם הגיבור בלי קשר לפעולותיה.

היעדר דגם הגיבורה החדש ביצירותיה האחרות של הסופרת

ביצירותיה הנוספות שפרסמה פונר מיינקין לאחר "אהבת ישרים" היא פנתה לסוגות ספרותיות אחרות – סיפורת לילדים, סיפורת היסטורית-לאומית וסיפורי זיכרונות – שלא אפשרו לה להמשיך בפיתוחו של דגם הגיבורה המשכילית, המעורה בתרבות

89 N. Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Toronto 1957, pp. 200-201. 90 הטבו לגבי הימצאותה של אישה עם גבר זר ללא מלווה אינו מופר משום ששפחתה של שפרה נמצאת במקום ועוקבת אחר הצלתה של גבירתה בידי עזריאל.

האירופית בת המאה התשע-עשרה, שהציעה בדמותה של פינליה ב"אהבת ישרים". קרוב לוודאי שאחד המניעים לבחירתה של פונר מיינקין בסוגות ספרותיות שונות מרומן היה חוסר הצלחתה לפרסם את חלקו השני של "אהבת ישרים".

ביצירות שלאחר מכן התרחקה אפוא פונר מיינקין מדגם הגיבורה החדש שהציגה ברומן ביכוריה. כך ב"דרך ילדים" ישנן שלוש דמויות נשיות הממלאות תפקיד שולי בלבד: אימם של ארבעת האחים שהסיפור עוסק בהם, אשר חריצותה מצוינת לשבח, אשתו של האח הצעיר, אַצֶּל, הסובלת מבטלנותו, ומרים אשת המלך הורדוס המופיעה לצידו בתהלוכת הכתרתו של אריסטובלוס החשמונאי לכוהן גדול. כפי שהבחינה דנה קרן-יער,⁹¹ פונר מיינקין רומזת לדמות אישה נוספת בסיפור באמצעות אזכור מרידתו של שבע בן בכרי במלך דוד, המשמש לגינוי מרידתו של אצל במלך הורדוס.⁹² על פי הסיפור המקראי פרשת מרידתו של שבע בן בכרי מסתיימת ללא הריסת העיר שמצא בה מקלט בזכות "אישה חכמה" מבני העיר המנהלת משא ומתן עם יואב שר צבאו של דוד על הסגרתו של המורד.⁹³ פונר מיינקין אינה מציינת אישה זו במפורש ב"דרך ילדים", ואזכורה המרומז בלבד ממחיש את התרחקותה של הסופרת מאפיונה הדעתי המפורש של הגיבורה פינליה אדלברג ב"אהבת ישרים", המנהלת משא ומתן עם הדמויות הגבריות לכל אורך הרומן.

בסיפור "בגד בוגדים"⁹⁴ מופיעות שתי דמויות נשיות ראשיות: יהודית בת־אביעזר והלנה בת מלך יוון, והן מייצגות את הקיטוב באפיונן של הדמויות הנשיות שיצרו סופרי ההשכלה – פסיביות מוסרית מכאן לעומת אקטיביות בלתי מוסרית מכאן. הלנה היא המניעה את העלילה בשכנעה את הנבל הראשי, תלמי בן-חבוב, להרוג את שמעון הכהן הגדול ואת בני משפחתו, ואילו יהודית בעלת המידות הטובות אינה משפיעה כלל על התפתחות המאורעות. כאמור קיטוב זה אינו מופיע ב"אהבת ישרים", והופעתו ב"בגד בוגדים" ממחישה את התרחקותה של הסופרת מדגם הגיבורה האקטיבית והמוסרית שהציגה בדמותה של פינליה. בדיונה של זירלר על כתיבתה של פונר מיינקין היא משווה את אפיונה של

91 ד' קרן-יער, "מבט ביקורתי על 'דרך ילדים': שרה פונר, הסופרת העברית הראשונה, בביקורת מוסרית על לאומיות גברית", מסכת ז (2007), עמ' 77.

92 הסיפור "דרך ילדים" מתאר את מהלך חייהם של ארבעה אחים בממלכת יהודה בימי שלטון הורדוס ואת ניסיונו הכושל של האח הצעיר למרוד במלך.

93 שמואל ב כ, טז-כב.

94 עלילת "בגד בוגדים" מתרחשת בממלכת יהודה בימי החשמונאים ומשלבת אירועים בדיניים עם אירועים היסטוריים הנסבים על טבח שמעון הכהן הגדול ובני משפחתו בידי חתנו תלמי בן-חבוב ועליתו לשלטון של יוחנן הורקנוס, בנו של שמעון הכהן הגדול ששרד מהטבח. על פי ספר יוסיפון, תלמי בן-חבוב השתמש באשתו ובחותנתו – אחותו ואמו של יוחנן – ככנות ערובה כדי למנוע מיוחנן לתקוף את המצודה שבה התבצר, ובסופו של דבר הוציאן להורג (ספר יוסיפון, כז).

פינליה אדלברג לאפיונה של יהודית בת אביעזר וגורסת שדגם הגיבורה ב"בגד בוגדים" מקביל לזה של "אהבת ישרים".⁹⁵ זירלר דנה בשיחתם של יהודית ואחיה יהודה עם יוחנן בן שמעון הכוהן הגדול, אשר לו נישאת יהודית בהמשך העלילה, שבמהלכה יהודית עונה לאחת משאלותיו של יוחנן במשחק מילים המבוסס על פסוק מקראי ומעוררת את יהודה לומר שלו נולדה אחותו כגבר הייתה חכם מלומד להפליא בישראל. יוחנן משיב ליהודה שלו נולדה יהודית כגבר לא הייתה יכולה להפוך את הגבר שתבחר בו למאושר:

כמו במקרה של פינליה המלומדת והמושלמת ב'אהבת ישרים', שהגברים ברומן רואים בה לא יותר מאובייקט אהבה נשי שיש להשיגו, לתפסו ולשומרו, הסיבה לקיומה של יהודית, כפי שהיא מוגדרת אפילו בדברי יוחנן המוערך, היא להפוך גבר למאושר. איש מהגברים בסיפור אינו מעלה בדעתו את צרכיה של יהודית לקבוע בעצמה את מהלך חייה.⁹⁶

ואולם, שלא כתיאורה של זירלר, נראה שאפיונה של יהודית בת-אביעזר כגיבורה אינו מקביל לאפיונה של פינליה אדלברג אלא מדגים את התרחקותה של פונר מיינקין מדגם הגיבורה המשכילית החדש שהציעה ב"אהבת ישרים". שלא כפינליה, גיבורת "בגד בוגדים" מתאהבת בגבר בעל מעמד חברתי וכלכלי גבוה המתאהב גם הוא בה, אין כל פער בין בחירתה ובין רצונם של הוריה ושל הורי החתן המיועד, ואין גבר אחר המעוניין בה. לדברי זירלר, בסיומו של הסיפור יהודית מוצאת את עצמה במרחב חברתי ומוסרי הזר לה, בחצר המלכות בירושלים האריסטוקרטית, אך היא משלימה עם אי-יכולתה לקבוע את מהלך חייה בעצמה.⁹⁷ ואילו פינליה, למרות חטיפתה, עדיין חותרת לנווט את מהלך חייה.

דמות נשית משנית נוספת ב"בגד בוגדים", אשת תלמי בן-חבוב, מלמדת גם כן על התרחקותה של פונר מיינקין מדגם הגיבורה שהציגה ב"אהבת ישרים". אשת בן-חבוב, בתו של שמעון הכוהן הגדול ואחותו של יוחנן, נכנעת לדרישתו של אביה להינשא לבן-חבוב למרות חששותיה ממזימותיו, וסופה שהיא מומתת בידי בעלה. אפיונה הפסיבי של אשת בן-חבוב – אשר שמה אינו ידוע והיא אינה אומרת דבר בעוד אימה, אשת שמעון הכוהן הגדול, מחזקת את ידי בנה יוחנן לתקוף את המצודה שבה מתבצר בן-חבוב ומחזיק בהן ככנות ערובה – משקף אף הוא את המוסכמות הספרותיות המשכיליות בנות הזמן. ברומה להזכרה המרומזת של "האישה החכמה"

95 זירלר (לעיל הערה 3), עמ' 215-218.

96 שם, עמ' 220. התרגום שלי.

97 שם, עמ' 221.

ב"דרך ילדים", פונר מיינקין רומזת שאשת בן-חבוב היא שהזהירה את אחיה יוחנן מפני כוונתו של בעלה להמיתו, וכך הצילה את חייו ואת המשכה של שושלת החשמונאים. בכך, לפי פונר מיינקין, אשת בן-חבוב מפגינה אקטיביות מוסרית, גוברת על הלנה, הבלתי מוסרית, ומשפיעה על מהלך האירועים בסיפור. ואולם הסופרת אינה אומרת זאת במפורש אלא במשתמע.

שתי יצירותיה הנוספות של פונר מיינקין, "מזיכרונות ימי ילדותי או מראה העיר דווינסק" ו"מזיכרונות ימי נעורי", שהופיעו בראשית המאה העשרים, עוסקות בחיי הקהילה היהודית במזרח אירופה בילדותה של הסופרת וממחישות את התרחקותה מדגם הגיבורה המשכילית המעורה בחברה האירופית ובתרבותה שהוצג ב"אהבת ישרים". קובץ זיכרונותיה של הסופרת מציג דמויות נשיות אשר אינן חורגות מן הנורמות החברתיות המגדריות, למעט פנייתן של נשים חסידיות לרב עדת המתנגדים בעיר, אשר היה ידוע כמקל בפסיקותיו, כדי שיכשיר את תבשיליהן. חריגה זו, אף שהיא מבטאת את ניסיוןן של הנשים להפר את סמכות בעליהן החסידים, מדגימה את הצטמצמות מרחב הפעולה העומד לרשותן בקביעת מהלך חייהן לעומת מרחב הפעולה העומד לרשותה של פינליה ב"אהבת ישרים".

סיפורה האוטוביוגרפי של פונר מיינקין עוסק במאבקה של הסופרת ללמוד לקרוא ב"סידור" בהיותה כבת חמש, שבמהלכו היא מתארת כיצד הפרה את הנורמות המגדריות שנכפו עליה וזכתה לבקר ב"חדר" עם הבנים. זירלר מציינת בספרה את הגיבורה-המספרת ב"מזיכרונות ימי נעורי" כדוגמה יחידה בכתיבתה של פונר מיינקין להצלחתה של דמות נשית להתמודד עם המגבלות המגדריות המוצבות לפניה, ודוגמה זו משקפת את ראייתה האופטימית של המחברת.⁹⁸ אולם מן הראוי לזכור שסיפור זה התפרסם בארצות הברית ב-1919, במקום ובזמן שחינוכן העברי והיהודי של הבנות היהודיות כבר לא היה שנוי במחלוקת. בעיתון הילדים "שחרות" הופיע סיפורה של פונר מיינקין לצד מכתביהן העבריים של קוראות העיתון⁹⁹ כראיה שהצלחתה של ילדה ללמוד עברית לא הייתה עוד יוצאת דופן.

בריאיון לעיתון היידי 'דיא וארהייט' ב-1918¹⁰⁰ ציינה פונר מיינקין שיש בידה תשעה כתבי יד שלא עלה בידה לפרסמם. עד כה לא אותרו כתבי יד אלה, אך ידוע ששניים מהם עסקו בתולדות חייהם של דון יצחק אברבנאל (1437-1508)¹⁰¹

98 שם, עמ' 214-215.

99 שחרות ה (אב תרע"ט), עמ' 77, 78; שחרות ו (אלול תרע"ט), עמ' 94; שחרות ט (כסלו תר"ף), עמ' 142.

100 ש' סאָרקעס, "אַ פּרוכטבאַרע העברעאישע שרייבערין", דיא ווארהייט 13, 8266 (1918), עמ' 4.

101 שם.

גיבורה רומנטית, אקטיבית, ומוסרית

ושל השל"ה הקדוש (רבי יהושע הלוי הורוביץ 1558-1630).¹⁰² בחירתה של פונר מיינקין באישים יהודיים שנרדפו בידי הגויים כנושאים לכתיבתה הביוגרפית מעידה שבמהלך חייה התרחקה מן התפיסה המשכילית המשתקפת ב"אהבת ישרים", שהטיפה להתערות בחברה האירופית הגויית ובתרבותה. כמו כן, בחירתה בדמויות גבריות כנושאי כתיבתה ממחישה שהיא עצמה אכן התרחקה במהלך חייה כסופרת-אישה מדגם הגיבורה המשכילית החדש שהציעה בדמותה של פינליה אדלברג.

סיכום

דגם הגיבורה שהציגה פונר מיינקין ב"אהבת ישרים" בדמותה של פינליה אדלברג הוא דגם חד-פעמי בסיפורת ההשכלה העברית במאה התשע-עשרה. דגם זה חריג הן על רקע חייהן של נשים בחברה היהודית המזרח אירופית בת הזמן והן על רקע אפיון הסטראוטיפי של הגיבורות בכתביהם של סופרים משכילים שפורסמו לפני צאתו לאור של "אהבת ישרים" או לאחריו. יתרה מזו, דגם הגיבורה המשכילית המוצע בדמותה של פינליה אינו מופיע בכתביה האחרים של הסופרת עצמה, אשר התרחקה מהצגתן של גיבורות דומות לאחר שלא עלה בידה לפרסם את אחריתה של גיבורת "אהבת ישרים". ייחודה של דמותה של פינליה בחלופה שהיא מציעה לקיטוב של פסיביות מוסרית לעומת אקטיביות בלתי מוסרית שרווח בסיפורת המשכילית העברית, שעמד בבסיס הביקורת השלילית שכוונה כלפי דמותה של גיבורת "אהבת ישרים". תרומתי למחקר הקיים על דמותה של פינליה בהפניית תשומת הלב לחלופה זו שהוצעה אך פעם אחת במסגרת סיפורת ההשכלה העברית במזרח אירופה.

102 רבי יהושע הלוי הורוביץ כונה "השל"ה הקדוש" משום ראשי התיבות של חיבורו "שני לוחות הברית". החיבור "תולדות השל"ה הקדוש" מופיע ברשימת ספריה של פונר מיינקין על שער הנובלה ביידיש "דער פרויען בונט" ('מרד הנשים') שהדפיסה בעצמה בלונדון ללא תאריך. ייתכן שפונר מיינקין אף הדפיסה בעצמה את "תולדות השל"ה הקדוש", אך עד כה לא אותר עותק של ביוגרפיה זו.